

МЕКТЕП БАЎДАРЛАМАЛАРИНИŇ MAZMUNIN JETILISTIRIW MASHQALASI

Nauruzbaeva A.S.

Ajiniyaz atındaǵı NMPI professorı, pedagogika ilimleri kandidati

Tayanch so'zlar: ta'lim, dastur, CEFR, o'rganish, til, o'qitish.

Ключевые слова: образование, программа, CEFR, изучение, язык, обучение.

Key words: education, program, CEFR, study, language, training.

Shet el bilimlendiriw mekemelerinde til úyreniw , shaxstń kommunikativlik kompetentligin támiyinlewdi jetilistiriw boyınsha kóplegen ilimiy-izertlewler alıp barılmaqta. Bilimlendiriw mekemelerinde ekinshi tildi úyreniw boyınsha Michigan (AQSH), Oxford, Edinburgh (Buyuk Britaniya, Shotlandiya), Moskovskiy gosudarstvenniy pedagogicheskiy institut (Rossiya), AICHI university of Education (Yaponiya), Shaansi Normal University (Qıtay), Alisher Nawayı atındaǵı Tashkent mámleketlik ózbek tili hám ádebiyatı universitetinde alıp barılıp atırǵan ilimiy izertlewler kiredi.

Bulardıń ishinde Stepen Krashenniń ekinshi tildi úyretiw teoriyası til biliminde ayrıqsha orın tutadı. Úyreniw – qabil etiwdiń ózgeshelikleri, tabiiylik tártibi, monitoringi, qabil etiwshilik, affektiv filtrden ibarat bes baǵdardan turıp, til rawajlanıwına sezilerli tásir kórsetedi. Noam Chomskiydiń universal grammatika teoriyası ekinshi tildi úyreniwde kognitiv processler rawajlanıwında jetekshilik etse, Lev Vygotskiydiń til hám bilimlendiriwdiń ortaǵ qásiyetlerine tiyisli social -mádeniy rawajlanıw teoriyası, Michael Longniń “Interaction Hypothesis” “Óz-ara tásir gipoteza”sı tildi úyreniwde óz-ara tásir hám qatnastń áhmiyetine toqtap ótedi. Bul gipoteza boyınsha úyreniw processı sáwbetlesiw dawamında ámeliyatta payda boladı. Merrill Swainniń “ Output Hypothesis” “Shıǵıw gipoteza” sı oqıwshılardı aktivlestiriw arqalı til úyreniw teoriyası hám ámeliyatın jetilistiriwge tiyisli kóz-qarasları tildi oqıtıw baǵdarlamalarınń túpkilikli mánisin quraydı.

Rod Ellis til úyreniw hám oqıtıw metodologiyaları boyınsha kóplep izertlewler alıp barǵan. Onıń jumısları ekinshi tildi úyreniwdiń túrli ózgeshelikleri, sonnan: oqıwshılardıń qáteliklerin motivaciyasını hám úyreniw usılların izertleydi. Bul ilimpazlar hám olardıń miynetlerinen alınǵan teoriyalar ekinshi tildi oqıtıw usılları hám metodologiyalarınń rawajlanıwında úlken rol oynaydı.

Bilimlendiriw mekemelerinde til oqıtıw boyınsha qollanılatuǵın baǵdarlamalar ádette sabaqlar, kurslar, arnawlı laboratoriyalar hám interaktiv shınıǵıwlardı óz ishine aladı. Bularǵa tómenдеги baǵdarlamalardı mısal etip kórsetiw múmkin:

ESL (English as a Second Language)-bul baǵdarlama ingliz tilin ana tili bolmaǵan shaxslar ushın baǵıshlangan bolıp, hár túrli dárejelerde hám hár túrli jas ózgesheliklerine baylanıslı kurslardı óz ishine alsa, Foreign Language Immersion Programs-baǵdarlaması oqıwshılarda tildi tabiiy ortalıqta úyreniwdi názerde tutadı. Bunday baǵdarlamalar shet elde oqıw menen birgelikte ámelge asırıladı.

Language Labs-kóplegen bilimlendiriw mekemelerinde ekinshi tildi úyreniwde til laboratoriyalarınń ahmiyeti ullı ekenligin kórsetse, Language Exchange Programs oqıwshılardı ana tilinde sóylewshiler menen juplastırıp hám olardıń bir-biri menen óz tilinde sóylesiwini úyretiwdi názerde tutadı.

Izertlew mashqalası boyınsha alıp barılǵan izertlewler usı baǵdarlamalardıń oqıwshılarda tildi nátiyjeli úyreniw imkaniyatın beriw menen túrli tálim usılları arqalı til úyreniw procesin bayıtıwı anıqlandı. Bilimlendiriw mákemeleri hám baǵdarlamalar oqıwshılardıń mútajlikleri hám maqsetlerine qaray tańlanıwı kerek.

Ulıwma orta tálim mekemelerinde qaraqalpaq tili baǵdarlaması CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) hújjeti til úyreniw, úyretiw hám bahalaw ushın global standartqa tiykarlanıp jazılǵan. Usı hújjet til úyreniwdegi kommunikativlik kompetentsiyanı rawajlandırıwǵa qaratılǵan hám túrli dárejelerdi óz ishine aladı. CEFR til úyreniwshilerdiń qábiiletlerinaltı dárejege bóledi: A1, A2, B1, B2, C1 va C2. Hár bir dáreje ózine tán til qábiiletlerin tómenдеgishe belgileydi:

CEFR Dárejeleri:

A1 (Baslawısh)

Ulıwma: Kúndelikli sózler hám ápiwayı sóz dizbeklerdi túsiniw hám izlew .

Esitiw: Ápiwayı gáplerdi ásten hám anıq aytıwında túsiniw.

Oqıw: Ápiwayı hám qısqa teksterdi oqıw hám túsiniw

Jazıw: Ápiwayı sóz dizbeklerdi jazıw.

Sóylew: Ápiwayı sawallarda juwap beriw hám ózi haqqında maǵlıwmat beriw.

A2 (Joaqarı baslawısh)

Уһwма: Кúndelikli waqıtta kerekli sóz dizbeklerin dizbeklerdi túsiniw hám paydalanıw.

Esitiw: Tanıs temalarda qısqa gúrrinlerdi túsiniw.

Oqıw: Kishi daǵazalar hám eskertiwlerdi oqıw hám túsiniw.

Jazıw: Ápiwayı kúndelik waqıyalar ushın qısqa jazıwlar jazıw.

Sóylew: Ápiwayı temalarda ápiwayı gápler menen gúrrinlesiw.

B1 (Orta)

Уһwма: Turaqlı til jaǵdaylarında qatnasıw.

Esitiw: Tanıs temalarda ayılǵan gáplerdi túsiniw.

Oqıw: Ápiwayı, anıq hám tuwrıdan tuwrı jazılǵan tekstlerdi túsiniw.

Jazıw: Tanıs temalarda ápiwayı jazba tekstler jazıw.

Sóylew: Jeke qızıǵıw hám kúndelikli ómir haqqında sáwbetlesiw.

B2 (Joqarı orta)

Уһwма: Quramalı jaǵdaylarda nátiyjeli sóylesiw.

Esitiw: Kópshilik gáplerd ihám televideni baǵdarlamaların túsiniw.

Oqıw: Gazeta maqalaları hám ápiwayı kórkem ádebiyatqa baylanıslı dóretpelerdi túsiniw.

Jazıw : Belgili temalarda tolıq jazba tekstlerdi jazıw.

Sóylew: Qızıqlı hám quramalı temalarda sáwbetlesiw.

C1 (Joqarı dáreje)

Уһwма : Jámiyetlik, akademikalıq hám kásiplik turmısa nátiyjeli hám sáykes paydalanıw.

Esitiw: Tanıs temalarda uzın lekciyalar hám sáwbetlerdi túsiniw.

Oqıw : Kóplegen kórkem ádebiyatqa baylanıslı hám jámiyetlik tekstlerdi túsiniw.

Jazıw : Quramalı temalarda anıq, tolıq hám jaqsı dúzilgen jazba tekstlerdi jazıw.

C2 (Úzliksiz hám arnawlı)

Уһwма : Hár qanday jaǵdayda tildi nátiyjeli hám anıqlıq penen isletiw.

Esitiw: Hár qanday esitiw materialın, hátte tez ayılǵanın da túsiniw.

Oqıw : Hár qanday tekstti, hátte quramalı hám qanıgelestirilgenin de túsiniw.

Jazıw : Hár qanday temada tuwrı hám tolıq jazba tekstlerdi jazıw.

Sóylew: Hár qanday jaǵdayda anıq hám tuwrı sóylesiw.

Bul maǵlıwmatlar CEFR hújjetiniń tiykarǵı maqseti hám dúzilisin túsiniwge járdem beredi. Til úyreniw processinde bul dárejeler oqıwshılardıń til kónlikpelerin bahalaw hám rawajlandırıw ushın qollanıladı.

Уһwма орта тáлим мекемелеринде қарақалпақ тили (тáлим қарақалпақ тилинен басқа тиллерде алып барилатуǵın тáлим мекемелери ushın) пáнди úyreniw басқıшларн

Pitkeriwshileri	Standart dárejesi	Dáreje ataması
Ulıwma orta tálim mekemelerin mektepleriniń baslawısh 4-klass pitkeriwshileri	A1	Qaraqalpaq tilin úyreniwdiń baslawısh dárejesi
Ulıwma orta tálim mekemelerin mektepleriniń qaraqalpaq tili pání tereń uyreniletuǵın hám qánigelestirilgen baslawısh 4-klass pitkeriwshileri	A1+	Qaraqalpaq tilin úyreniwdiń kúsheytirilgen baslawısh dárejesi

Ulıwma orta tálim mekemelerinde qaraqalpaq tili pánin oqıtıwdan máqset:

Oqıwshılardıń oqıw hám miynet ptocessinde, jámáát orınlarında túrli til situaciyalarında erkin pikirin bayan ete alıw, esitken xabarın qabıl etiw, waqıya-hádiyselerge óz múnásebetin bildiriw;

Qaraqalpaq ádebiyatınıń eń ahmiyetli úlgileri, qaraqalpaq xalqınıń táriyxıy, mádeniy ómiri, dúnya mádeniyatına hám milliy mádeniyatqa úles qosqan ullı danışpanlardıń dóretiwshilik miyrasın úyreniw arqalı milliy qádiriyatlarǵa húrmet qatnasında bolıw kónlikpesin qalıplestiriwden ibarat.

Ulıwma orta tálim mekemelerinde qaraqalpaq tili pánin oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypaları:

-oqıwshılardıń kúndelik hám kásipke baylanıslı baǵdarlarda xızmet alıp barıwı ushın qaraqalpaq tili pání boyınsha ózlestirilgen bilimlerdi sóylesiw procesinde qollaw kónlikpesin rawajlandırıwshı til kompetenciyanın rawajlandırıw;

-oqıwshılardıń qaraqalpaq tilinde awızeki hám jazba sawatqanlıǵın rawajlandırıwǵa qaratılǵan lingvistikalıq kompetenciyanın rawajlandırıw;

-oqıwshılardıń ózlestirgen bilimleri tiykarında ózin-ózi qárezsiz rawajlandırıw, iyelegen bilim, eplilik hám kónlikpelerdi túrlijaǵdaylarda qollay alıwǵa qaratılǵan tayanısh kompetenciyanın rawajlandırıwdan ibarat.

Qaraqalpaq tili pání boyınsha ulıwma orta tálim mekemelerinde oqıwshılardıǵa qoyılatuǵın malaka talapları:

A1 apiwayı sorawlar hám gápler,sawbetti tırlap túsine aladı;

Berilgen teksti (kórkem shıǵarmadan úzindi, qosıq) oqıp túsine aladı;

Teks (jumbaq, naqıl, ertek, kishi gúrriń, qosıq) ishindegi jańa sózlerdiń múnisin sózlik járdeminde túsine aladı;

Apiwayı sorawlarǵa juwap bere aladı;

- ózi, shańaraǵı, jasaw ornı, dosları, tanısları haqqında aytıp bere aladı;
- mámleketimiz nıshanları, bayramları hám dástúrleri haqqında aytıp bere aladı;

- audio-video quralları járdeminde essitirilgen sózler hám gáplerdiń mánisin túsiniń, sóyley aladı;
- jumbaq, jańıltıpaş, ertek hám kishi gúrrińlerdi oqıp túsinedi, mazmunın sóylep bere aladı;
- qaraqalpaq tilinde ózlestirgen 600 sózdi sóylewde qollay aladı;
- ózlestirgen tema tiykarında óz pikirin 6-7 gáp penen izbe-iz bayan ete aladı;
- sózlerdi buwınlarǵa ajratıp hám buwınlardı kóshiriw qaǵıydalarına súyenip jaza aladı;
- úyrenilgens sózler hám apiwayı gáplerdi, qutlıqlaw, xat, sorawnama, maılıwmatlardı durıs jaza aladı;

A1 sawallar hám gáplerdi, esittirilgen qısqa teks, gúrriń, qosıq hám taqmaqlarda túsine aladı;

- sózlerdi buwın kóshiriw qaǵıydaları boyınsha jaza aladı;
- xalıq awız eki dóretpeleri (jumbaq, naqıl, jańıltıpaş, ertek) hám balalar ádebiyatı úlgerinen alınan gúrriń, taqmaqlardı oqıp túsiniw hám mazmunın sóylep bere aladı, tema boyınsha qısqa prezentaciya qıla aladı;

A2 audio-video qurallar arqalı esittirilgen xabarlar, kópshilikke arnalǵan hám kúndelik turmıs temasındaǵı jańalıqlardı túsine aladı;

úyrenilgen temalarda óz-ara sáwbetlese aladı hám tartıslarda qatnasa aladı; sáwbet processinde qabarlasıw formaların, etiket elementlerin tuwrı qollay aladı hám pikirge munasábet bildire aladı;

sáwbetlesiniń gápin bóliw, sáwbetke qosıw hám oǵan anıqlıq kirgiziw, sóylewin ásteletiwge úndew qurallarınnan paydalana aladı;

kópshilikke arnalǵan materiallardı (gazeta, jeke hám elektron xatlar) oqıp túsinedi hám mazmunın sóyley aladı;

úyrenilgen tekstler tiykarında 1300 sózdi sóylewinde qollay aladı;

tekstti (shıǵarmadan bólek, gúrriń, xabar) bir minutt 70-75 sóz tezliginde oqıy aladı;

70-80 sózden ibarat tekst tiykarında diktant;

90 -100 sózli tekst tiykarında bayan jaza aladı;

11-15 gáp kóleminde tekst dúze aladı;

ayırım jumıs qaǵazların (arza, ómirbayan, daǵaza, túsindiriw xatın) jaza aladı.

Biziń pikirimizshe Qaraqalpaq tili basqa tilde oqıtılatuǵın mektepleriniń 2-4-klaslarında fonetikaǵa tiyisli temalar ústinde kóbirek islew talap etiledi. Qaraqalpaq tiliniń fonetikalıq dúzilisiniń quramalıǵın esapqa alıp bul tildiń baǵdarlamasında ses hám hárip, seslerdiń durıs aytılıwı, durıs aytıw, háripti durıs jazıw, dawıshı, dawıssız, únli, únsiz seslerdi ajırata biliw kónlikpelerin baslawsh klaslardan iyelewi kerek.

Ádebiyatlar:

1. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press. Online. Language Policy Unit, Strasbourg, CEFR. Link to CEFR resources.

2. Ellis, R. Second Language Acquisition. (1997) Task-based Language Learning and Teaching (2003).

3. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press. Online. Language Policy Unit, Strasbourg, CEFR. Link tap CEFR resources.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinflar uchun qoraqalpoq tilida ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan xalqaro standartlar asosida dasturlar yaratish muammolari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны проблемы создания программ по каракалпакскому языку для начальных классов с другими языками обучения опираясь на международные стандарты.

SUMMARY

The article describes the problems of creating programs in the Karakalpak language for primary classes with other languages of instruction based on international standards.